

Židovské náhrobky – umění symbolů

Činnosti spojené s fungováním židovských obcí v diaspoře

5. část

Rabín, kantor, matrikář (motiv knihy)

Pro rabíny bývá na hřbitovech vyčleněno čestné místo, kde jsou pohřbíváni. Pro výzdobu židovských náhrobků nebyl vytvořen jednotný předpis a variabilita použitých symbolů u náhrobních kamenů rabínů je značná. Jejich náhrobky mohou být opatřeny pouze textem bez výzdoby (náhrobek rabína Mordechaje Beneta v Mikulově), jindy je výzdoba zaměřena na sdělení osobního jména (náhrobek Maharala na Starém židovském hřbitově v Praze), někdy převážilo znamení levitského původu (náhrobek rabína Ezechiela Landaua na starém olšanském hřbitově v Praze) nebo použití kohenského symbolu (náhrobek rabína Šacha v Holešově), případně jsou použity další výtvarné motivy.

Znamením, které v některých případech označuje činnost rabína, je motiv knihy. Na Starém židovském hřbitově se vyskytuje od počátku 17. století na náhrobcích kantorů (předzpěváků v synagoze): např. v kombinaci s medvědem – symbolem jména – na náhrobku Jissachara Bera Chazana (1625) nebo na dvojnáhrobku pro kantora Abrahama, syna Jisraela Isserla (1628).

Obr. 7 Náhrobek Abrahama Rosenbauma, 1853, židovský hřbitov, Pacov, okres Pelhřimov, detail

Příkladem z mimopražských hřbitovů je pohořelický náhrobek rabína Jehudy Lejba Freunda (1855), syna rabína Chajima Berlina z Holešova. Rabín zodpovídá za náboženský život a výuku, může být učitelem *ješivy* – talmudické školy, většinou stojí v čele rabínského soudu (*av bejt din*) a sleduje řešení problémů z hlediska *halachy* – židovského zákona. Činnost rabína Freunda je popsána v náhrobním nápisu: „Nocoval v hlubinách *halachy* a sestupoval do moře Talmudu.“ Je zastoupena knihou, symbolem rabínovy moudrosti, kterou drží v ruce lev odkazující na osobní jméno zemřelého.

Rozsah činností, které jsou vyjádřeny symbolem knihy, rozšiřuje výzdoba náhrobku Abrahama Rosenbauma, někdejšího předsedy židovské obce v Pacově (1853). Reliéf knihy, doplněný dvěma brky, na jeho náhrobku upozorňuje na Abrahamovu dlouholetou činnost matrikáře místní židovské obce, obr. 7.

Mohel (motiv mohelského nože nebo soupravy)

Od poloviny 18. století nacházíme na náhrobcích motivy spojované s činnostmi mohelů. Obřízka – *brit mila* – se vztahuje na zdravé chlapce ve věku osmi dnů, případně se vykoná později, až to zdravotní stav dovolí. Je jí vždy znovu naplňována Abrahamova smlouva (Gn 17: 9–14) a vzápětí poté dítě obdrží hebrejské jméno. Mohelské nástroje, většinou zhotovované ze stříbra, sestávají z nože, ochranného štítu, lahvičky na hojivý prášek a misky. Obliba používání motivu mohelské soupravy na náhrobcích je různá v závislosti na rozličných lokalitách. Na rozdíl od většiny znamení příklad použití tohoto symbolu nenajdeme na Starém židovském hřbitově v Praze.

Naopak byl oblíbeným motivem některých venkovských židovských hřbitovů. Tradice mohelství se v některých rodinách dědila, a tak mohelské symboly zdobí náhrobky mužských příslušníků rodiny ve více generacích. Příkladem je jihomoravská židovská obec v Polici, kde také nacházíme jeden z nejstarších dokladů použití. Obřízkové nástroje jsou ústředním výtvarným motivem na náhrobku Jaakova Jirmijahu (1754) a jeho syna Jicchaka známého jako Isak Landesmann (1797), který byl jednou z pozoruhodných postav židovské historie. V symetrické kompozici je vytesán vpravo vertikálně reliéf nože, vlevo nádobka na hojivý prášek a uprostřed kruh, který představuje kruhový tvar misky. Na dalších náhrobcích se motivy jednotlivých součástí obřízkové soupravy vyskytují v různých kombinacích a různě výtvarně řešené. Spojení lahvičky a nože nacházíme poměrně často v různém provedení (např. na náhrobku Chanocha, syna Chajima, syna Cadoka, v Kolíně 1762, na dvojitěm manželském náhrobku Judy Hirsche v Chodové Plané 1856 nebo na náhrobku Zeliga Wolfa ve Vamberku 1857, obr. 8). V mladším období 19. století je časté vyobrazení samotného nože. Obřízková souprava bývá v této době doplněna další součástí: ochranným štítem (Meir Mendl, syn Zanvila Millera,

Kolín, 1848 nebo Meir Goldmann, Heřmanův Městec, 1853).

Troubení na šofar (motiv šofaru)

Mohelství bývá spojeno s další činností, troubením na šofar. Šofar je zvířecí roh, většinou beraní, na který se každoročně troubí v měsíci tišri na Nový rok a Jom Kipur a také v měsíci elul, který těmto svátkům před-

Obr. 8 Náhrobek Zeliga Wolfa, 1857, židovský hřbitov, Vamberk, okres Rychnov nad Kněžnou, detail

chází. S tímto obdobím je spojena potřeba pokání, kterou zvuk šofaru připomíná. Pokud byly obě činnosti vykonávány souběžně, bývá v sepulkrální výzdobě motiv šofaru kombinován s motivy mohelství, jako na náhrobku Wolfa Meira v Turnově 1819, na náhrobku Abrahama Reisse ve Strážnici 1841 nebo na náhrobku Josefa Mošeho Hausera v Šafově 1845. Jakožto upozornění na činnost pohřbeného bývá výjimečně šofar zobrazen i samostatně, tento doklad však na území Čech a Moravy nebyl dosud nalezen.

Sofer – písař (motiv Tóry nebo písčící ruky)

Každá židovská obec potřebuje pro svoji činnost napsanou Tóru, svitek pěti knih Mojžíšových, z nichž se předčítá v synagoze každý týden jedna část a během jednoho roku se přečte celá. Písař opisuje svitky Tóry (*sfarim*), texty pro *tfilin* (modlitební řemínky) a pro *mezuzy* (při vchodu do domu a jednotlivých místností). V epigrafice náhrobku bývá profese písaře označena zkratkou složenou z prvních písmen tohoto slovního spojení (STM). Písař také připravuje písemnosti pro svatbu (manželská smlouva – *ketuba*), případně rozvodové listiny (*get*). Za hlavní činnost písaře se ovšem považovalo psaní Tóry, jak ukazuje i náhrobek kantora Klausovy synagogy, písaře Josefa, syna Ajziga, na Starém židovském hřbitově ▶

- (1670), zobrazující svitek Tóry jako výsledek práce písaře. Také v německy psaných pramenech 19. století je činnost písaře vztahována především k Tóře, a ten bývá proto označován jako písař Desatera – „Zehngelbothschreiber“. Na náhrobkách bývá v této době charakterizován reliéfem písařské ruky, příkladem je náhrobek Zeliga Theinera z Votic (1838), **obr. 9**.

Gabaj cedaka – správce pokladny (motiv mince nebo pokladničky)

Cedaka znamená dobročinnost, doslova spravedlnost. Vychází ze sociálního citění Tóry a systému pomoci potřebným, který byl podrobně vypracován v Talmudu. Před důležitými svátky i při dalších příležitostech bylo v židovské společnosti zvykem poskytovat dobročinné dary. Již od raného středověku měla každá židovská obec správce milodarů (*gabaj cedaka*), který střežil pokladnu a musel být důvěryhodnou osobou. Proto tato funkce bývá v epigrafice náhrobků zdůrazněna a v některých případech i výtvarně zobrazena pokladnou, případně i včetně vřazované mince. Unikátní náhrobek na Starém židovském hřbitově v Praze z roku 1767 náleží Rejzl, manželce Šemuela Zimmela, která byla správkyní pokladny v Pinkasově synagoze. Její náhrobek je ozdoben reliéfem mince a nápis náhrobku s popisem její funkce umožňuje tento motiv interpretovat.

Několik náhrobních kamenů s téměř identickým motivem pokladničky, kterou přidržuje ruka jejího správce, nacházíme na jižní Moravě ve 2. čtvrtině 19. století. Všechny osoby, jimž náhrobky patří, byly správcové pokladny, většina působilá v čele

Obr. 9 Náhrobek Zeliga Theinera, 1838, židovský hřbitov, Votice, okres Benešov, detail

židovské obce, poslední jmenovaný ve spolku Chevra kadiša. (Mikulov: 1829 David Koritschoner, **obr. 10**, Ivančice: 1841 Joachim Leopold Steiner, 1843 Simcha Polak a 1847 Šelomo Diamant). Tradice

používání motivu pokladničky coby dokladu činnosti pohřbeného pokračuje v Ivančicích ještě ve 2. polovině 19. století.

Obr. 10 Náhrobek Davida, syna Šimona Koritschone-ra, 1829, židovský hřbitov, Mikulov, 1829, detail

Obchodník (motiv kotvy)

Mezi nejfrekventovanější povolání Židů, které mohli provozovat po celá staletí, patřil obchod. V několika málo případech jeho symboly nacházíme na náhrobkách. Zcela jedinečnou výzdobu má náhrobek Davida Rausnitze z Prahy pohřbeného na starém smíchovském hřbitově v Radlicích roku 1813. Tvoří ji reliéf

Obr. 11 Náhrobek Breindl Wernerové, židovský hřbitov, Osoblaha 1843, detail

kotvy, sudu a zavázaného balíku, který by byl těžko interpretovatelný bez nápisu náhrobku: „zabýval se čestně obchodem, odměřoval podle míry...několik let zdarma dodával víno pro kuduš – požehnání nad vínem – na šabat do Klausové synagogy...“ David Rausnitz nebyl jenom běžným obchodníkem, ale jeho činnost se díky účelu konání posunula na vyšší úroveň. Jeho zásluhy byly vyznačeny v nápisu a zdůrazněny výtvarně.

Motiv kotvy je na náhrobkách doložen až od počátku 19. století, ale v židovském prostředí je znám již dříve. Na domě rodiny Popper z 18. století v Břežnici se reliéf kotvy nachází nad jeho bočním vchodem a považuje se za znamení obchodníka. V průběhu

19. století stejný motiv nacházíme na dalších náhrobkách (v jihomoravských Pohořelicích a východočeské Luži), zde však náhrobní nápisy důvod jeho použití neobjasňují. Přesto lze předpokládat, že i na těchto náhrobkách byly použity ve stejném smyslu jako v Radlicích.

Ve slezské Osoblaze se stal motiv kotvy oblíbeným kolem poloviny 19. století a byl použit také na náhrobku ženy. Náhrobek Breindl Wernerové (1843) je dosud nejstarším známým příkladem tohoto motivu u ženy, **obr. 11**. Vnímání motivu kotvy jako vyjádření úspěšné obchodní činnosti potvrzuje náhrobek Josefa, syna Chajima Katze, v Osoblaze 1862, **obr. 12**, a náhrobek Salomona Müllera ve Velké Bukovině 1870. Kotva je na nich vyobrazena současně s motivem Merkurovy hole *caduceus*, symbolem obchodu a zboží, který rozšiřuje řadu několika převzatých motivů z nežidovského světa zavedených pod vlivem rozšiřující se asimilace.

Obr. 12 Náhrobek Josefa, syna Chajima Katze, židovský hřbitov, Osoblaha 1862, detail

Tkadlena cicit (motiv tkadleny)

Mezi ženských činností zobrazující práci, která vede k vykonávání náboženských povinností, patří tkaní třásní pro modlitební pláště mužů. Třásně – cicit – vyjadřují připomínku dodržování příkazu Tóry. Náhrobek Hendl, dcery Mordechaje, manželky Herze Leibmeritze (Starý židovský hřbitov v Praze 1652), tuto činnost zobrazuje a je považován za unikátní, protože jako jediný známý zachycuje figurální motiv jakožto symbol činnosti. Rozpoznání smyslu vyobrazení, které znamenalo poctu pro zemělou, je opět založeno na epigrafice náhrobku.

Mnohé další činnosti, bez nichž se život židovských obcí neobešel, se ve výzdobě náhrobku neodrazily nebo jejich zobrazení dosud nebylo nalezeno a potvrzeno. Také nacházíme náhrobky osob, které nelze pro nedostatek písemných pramenů identifikovat, a interpretace některých motivů, pokud nejsou vysvětleny náhrobním nápisem, je pouze hypotetická. Příkladem je motiv praporu či zástavy na náhrobku Mošeho Segala Janovice na hřbitově ve Zbraslavicích 1810, který snad naznačuje funkci Mošeho v čele blíže neurčeném spolku.

► Text a foto Iva Steinová

Židovské náhrobky – umění symbolů

Výtvarná podoba symbolů Tóry

7. část

Hebrejský výraz Tóra znamená učení, nauku nebo návod. Představuje jednu ze základních hodnot judaismu: na Tóře závisí řád světa, existovala totiž ještě před jeho stvořením. Podle židovské tradice byla darována na hoře Sinaj Bohem Mojžíšovi, který ji pak předával dalším generacím lidu Izraele. V užším smyslu se Tórou rozumí Pět knih Mojžíšových, v neširším slova smyslu zahrnuje veškeré učení judaismu.

Obr. 1 Česká Lípa (okres Česká Lípa), starý židovský hřbitov, náhrobek Jokla, syna Mošeho Chajima, 1734, a jeho manželky Cirl, dcery rabína Jaakova, dajana z Prahy, 1729

Rozlišuje se tzv. psaná Tóra a ústní Tóra. Psaná Tóra (TANACH, v křesťanství nazvaný Starý zákon) sestává ze tří částí (Pět knih Mojžíšových, Proroků a Spisů) a obsahuje 613 přikázání, *micvot*, kterými je třeba se řídit. Tóra osvětluje cestu životem, předkládá návod a je vodítkem pro jakoukoliv situaci. Každé slovo i písmeno psané Tóry má svůj význam. Její součástí jsou také příběhy, jimiž jsou charakterizovány významné biblické postavy. Ústní Tóra je specifickou součástí židovského způsobu myšlení. Tvoří ji Talmud a stále pokračující výklady a komentáře židovských učenců, kteří po staletí reagovali a reagojí na původní biblické texty. Ústní Tóra vykládá Tóru psanou. Jednotlivě nemohou existovat, ale vzájemně se doplňují a vytvářejí jeden celek.

Studium Tóry je pro příslušníka židovského národa prvořadou povinností a předpokladem pro jeho konání. Tóra je určena pro každého, nikoliv pouze pro učence. Judaismus vychází z přesvědčení, že Boží přikázání je třeba nejprve poznat, teprve potom plnit: „...Učte se jim a hleďte je vykonávat.“ (Dt 5,1). Studium Tóry nemá konce, v každé životní fázi je třeba ve studiu pokračovat: „Ať se tato kniha Tóry neodchýlí od tvých úst a hloubej v ní dnem i nocí...“ (Joz 1,8).

Tóra zaujímá významné postavení v životě Židů, provází je od narození do smrti, a nachází se proto rovněž na náhrobcích, které o jejich životě vypovídají. Zachycují Tóru v podobě desek Desatera nebo svitku Pět knih Mojžíšových, jako posvátná místa jejich uložení, případně jako různé způsoby alegorie Tóry, tedy učení, darované Bohem. Obsah sdělení je různorodý a také výtvarná podoba je zachycena v několika modifikacích. Tento příspěvek se pokouší shromáždit a pojmenovat doložitelné způsoby a typy zobrazení symbolů Tóry na náhrobcích.

Desky Desatera – ŠNEJ LUCHOT HA-BRIT

Desky Desatera, hebrejsky Dvě desky smlouvy, symbolizují smlouvu uzavřenou mezi Mojžíšem a Bohem na hoře Sinaj (Ex 20 1-17). Obsahují deset základních okruhů přikázání, které předcházely darování celé

Obr. 2 Čkyně (okres Prachatice), židovský hřbitov, náhrobek Sary, manželky Anšela Chajata, 1743

Tóry. Část z nich představuje etický kodex celého lidstva a je univerzálním morálním imperativem. Desatero je součástí Tóry, a ačkoliv je nelze vzájemně ztotožnit, ve výtvarném pojetí Tóru často zastupuje.

Náhrobky ve tvaru **dvou desek smlouvy** se na našem území nacházejí velmi často. Výtvarná podoba desek jako tabulí zakončených obloukem se ustálila ve středověku a nejstarší dochované náhrobky pocházejí ze

Obr. 3 Míkulov (okres Břeclav), židovský hřbitov, náhrobek Mošeho Zeliga Koritschonera, 1831, detail

► 17. století. Obvykle vyznačují hroby manželů, na každé desce byl zapsán jeden z pohřbených. Největší počet náhrobků tohoto typu je zaznamenán v 18. století a počátkem 19. století. Nápis pro muže bývá umístěn vlevo a pro ženu vpravo, jako v případě dvojnáhrobku ve Vlachově Březí (1804/1806). Není to však pravidlem, vyskytuje se i obrácené pořadí. Typově odlišné jsou dvojnáhrobky, které obrysy dvou desek desatera ve své ploše pouze naznačují. V různých modifikacích je nacházíme téměř na všech židovských hřbitovech. Příkladem mohou být náhrobní kameny ze 17. století v Kolíně, z 18. století v Mikulově, v moravském Rousínově, v České Lípě, **obr. 1**, nebo v Novém Bydžově a z 19. století v Brandýse nad Labem. Dvojici pohřbených mohou být i sourozenci či další příbuzní. Kámen ve tvaru desek Desatera, určený pouze pro jednu osobu, vyznačuje hrob Sary, ženy Anšela Chajata, z roku 1743 ve Čkyni, **obr. 2**.

Motiv desek Desatera se objevuje také jako součást reliéfní výzdoby náhrobku. Jeho časté užití bylo inspirováno synagogálním uměním. Dvě desky obsahující počáteční slova hebrejských textů Desatera se nejpozději od 17. století nacházejí na synagogálních předmětech a textilích. Desatero je na nich zobrazené zčásti ponořené a zčásti vystupující z oblaku. Je to narážka na mrak, který pokrýval horu Sinaj během darování

Obr. 4 Ivančice (okres Brno-venkov), židovský hřbitov, náhrobek Eliezera Mošeho Gerstmann, 1833

Tóry, a vytvářel prostor mezi Bohem a lidským stvořením. Mrakem je současně symbolizována Boží přítomnost – *šechina*. Motiv dvou desek, které obsahují počátky deseti textů a vystupují z mraku, je doložen kupř. na náhrobku rabína Jissachara Bera Oppenheima v Ivančicích (1859). Výjev kryje mohutná římsa posetá drobným dekorem rytých hvězd. Hebrejské písmo mizelo ve 2. polovině 19. století z textů náhrobků a místo počátečních slov textů Desatera se začala používat pouze čísla, jak dokládá

Obr. 5 Heřmanův Městec (okres Chrudim), židovský hřbitov, náhrobek Mošeho Brücka, 1831, detail

kubizující náhrobek z roku 1925 ve Voticích. Motiv desek Desatera na náhrobcích může nést další nápisy: na náročně zpracované barokní stěle v Rychnově nad Kněžnou nápis sděluje časové údaje o úmrtí zemřelé Perl, ženě Ajzika (1764). Drobný motiv Desatera na náhrobku Wolfa Lejba Mellera v Pacově (1851) obsahuje zkratku pro úvodní formuli: zde leží.

Samostatnou skupinu tvoří náhrobky, které symbolem Desatera vyjadřují **jméno zemřelého** – Mošeho. Nacházíme je v 1. polovině 19. století na několika náhrobcích na jižní Moravě (v Mikulově Moše, syn Zeliga Koritschonera, 1831, **obr. 3**, a Moše Lejb, syn Šemuela Zilze, 1837; v Ivančicích Moše Eliezer Gerstmann, 1833, **obr. 4**, nebo v Šafově Moše, syn Judy Deutsche, 1842. Plocha desek Desatera umístěných v horní části náhrobku se stala místem pro citát z Tóry zmiňující Mojžíše nebo pro sdělení jména zemřelého. Lze předpokládat, že ve všech uvedených případech bylo jméno zemřelého Mošeho dáno do souvislosti s biblickým předchůdcem Mojžíšem. Ojedinelý, avšak silně poškozený a těžko rozeznatelný reliéf na náhrobku Mošeho Cviho Hirschkrona v Polici (1842) je dosud jediným nalezeným dokladem zobrazení postavy Mojžíše se dvěma deskami na sepulkráliích na našem území.

Archa úmluvy, ARON HA-BRIT,

také známá pod názvy ARON HA-EDUT či ARON HA-KODEŠ, sloužila k uložení desek Desatera. Tvořila ji truhla završená korunou a pokrytá zlatem, s přikovanými kruhy pro tyče, pomocí nichž byla přenášena. Byla postavena za pobytu Židů na poušti (Ex 25,10-21) a podle tradice do ní byl později uložen i text Tóry, Pět knih Mojžíšových. Archa se stala ústředním prvkem v *miškanu*, stanu úmluvy, odkud byla přemístěna do Nejsvětější svatyně Chrámu postaveného králem Šalamounem. Motiv

aron ha-brit je jen zřídka doložen na synagogálních textilích a ještě méně obvyklý je v sepulkrálním umění. Unikátním dokladem je náhrobek Mošeho Brücka v Heřmanově Městci (1831), **obr. 5**, jehož atypický mosazný reliéf zobrazuje archu s dvojicí lvů, kteří nahrazují původní strážce archy – cheruby. *Aron ha-brit* symbolizuje na náhrobku Tóru a navozuje i souvislost s biblickým jmenovcem Mojžíšem. Důraz je však položen na dodržování Tóry a jejích příkázání, která zemřelý za života plnil.

Obr. 6 Libochovice (okres Litoměřice), židovský hřbitov, náhrobek Fradl, manželky Eliho Grünfelda, 1861

Sloupy orámování, svatostánek a palmeta

Náhrobek ohraničený architektonickými prvky představuje základní prototyp židovského náhrobního kamene v barokním období. Od 17. století byl velmi oblíbený zejména pod vlivem textilií a tisků. Orámování ►

Židovské náhrobky – umění symbolů

Výtvarná podoba symbolů Tóry (II)

8. část

Kniha

Motiv knihy na náhrobku může vyznačovat několik různých významů, z nichž většina vykazuje souvislost s Tórou. Pohřbeným může být chazan neboli kantor, tedy předzpěvák v synagoze, a kniha se v tomto případě pravděpodobně představuje knihu synagogálních modliteb, *sidur*. Jindy kniha symbolizuje činnost židovských učitelů, kteří předávali vzdělání dalším generacím, např. na náhrobku Jaakova Jahody v Heřmanově Městci (1872) nebo Avrahama Adolfa Picka v Jičíně (1885). Znalost Talmudu vyjádřená v podobě knihy je zdůrazněna na náhrobku rabína Jehudy Berlina Freunda v Pohořelcích (1855), kterého náhrobní nápis označuje za učence znalého hlubin Talmudu.

Na některých sepulkrálních mimo naše území knihu určuje nápis. Názvy knih na náhrobcích v polském Slavkově ozejmují, kterou část Bible nebo Talmudu si zemřelý za života oblíbil. Nejčastěji je zastoupena kniha *Žalmů* a *Mišna*, základ Talmudu. Motiv poličky s knihami se stal znamením pro hluboké znalosti Tóry a Talmudu. Tento námět nacházíme také v jiných družích výtvarného umění. V závěrečné části rukopisu *Pesachové hagady* z počátku 18. století je obsaženo vysvětlení symboliky čísel pět a šest a ilustrováno vyobrazením svitku Tóry a vyobrazením poličky s knihami. Šest knih ve spodní poličce symbolizuje číslo šest a znamená šest částí *Mišny*.

Použití tohoto motivu našlo oblibu zejména v sepulkrálních památkách ve východní Evropě, kde je dokumentováno na mnoha náhrobcích. Pod vlivem východních předloh se reliéf poličky s knihami ojediněle nachází i na našem území, příkladem je náhrobek rabína Mendla Jaakova Engelmana v Holešově (1917), **obr. 14**. Pro jeho kámen byl použit motiv dvou poliček, jedné s pěti a druhé s šesti knihami, upozorňující na pohřbeného jako zbožného muže a učence znalého Tóry a Talmudu.

Reliéf otevřené nebo zavřené knihy nacházíme na náhrobcích žen a v těchto případech nevyjadřuje talmudické znalosti, ale celkovou zbožnost. K nejstarším příkladům patří kniha na ženské části dvojnáhrobku manželů rabína Jisraela Landaua (1829) a jeho ženy Serl (1833) na starém olšanském hřbitově v Praze Žižkově. Z tohoto období pochází na našem území obliba zdobit náhrobky manželek rabínů znamením knihy: např. Sáry, manželky rabína Lejba Franka v Radeníně (1838), či Chany, manželky

rabína Jisraela Rapaporta z haličského Tarnova, která zemřela v Mariánských Lázních a byla pohřbena v Chodové Plané (1869), **obr. 15**.

Motiv zavřené nebo otevřené knihy jako znamení zbožnosti ženy byl kolem polo-

Winternitze, pohřbená v Myslkovicích 1849, „dělala dobré skutky a skutky pro mrtvé“ a její náhrobek zdobí reliéf otevřené knihy. Vzhledem k tomu, že zemřelá pravděpodobně působila za života v ženském spolku *Chevre kadiša*, vztahuje se motiv

Obr. 14 Holešov (okres Kroměříž), židovský hřbitov, náhrobek rabína Mendla Jaakova Engelmana, 1917

viny 19. století oblíben na Táborsku, jak dokládají náhrobky v Myslkovicích, v Tušapech a v Radeníně. Hanele, žena Lejba

knihy k jejím povinnostem v tomto spolku a k celkové zbožnosti, která z tohoto členství vyplývala. Úcta k mrtvým a potřeba

Obr. 15 Chodová Planá (okres Tachov), židovský hřbitov, náhrobek Chany, manželky rabína Jisraele Rapaporta z Tarnova, 1869

► jejich zaopatření jsou důležitým požadavkem judaismu.

Znamení daru Tóry – MATAN TORA

Znamení daru Tóry zobrazuje na náhrobkách knihu, kterou podává ruka Boží vystupující z oblaku. Kniha symbolizuje Tóru darovanou Bohem na hoře Sinaj a podává ji pravá ruka milosrdenství a lásky. V Čechách se tento motiv na náhrobních reliéfech vyskytuje po polovině 19. století na Chrudimsku a Rychnovsku. V obměnách byl kamenickou dílnou opakován v Lužích,

Obr. 16 Luže (okres Chrudim), židovský hřbitov, náhrobek Koplá, syna rabína Šeloma Längsfelda, 1873, detail

Hroubovicích a v Rychnově nad Kněžnou, používán byl pro náhrobek mužů a v jednom případě také pro společný náhrobek manželů. Na většině náhrobků z knihy vycházejí světelné paprsky a korespondují s biblickým sdělením, že Tóra je světlem. V některých případech, na náhrobkách Jicchaka Theina (1868), Koplá Längsfelda (1873), obr. 16, a Jicchaka Längsfelda (1873) v Lužích dokonce otevřená kniha nese nápis, který cituje biblické texty: „Neboť přikaz je lampou a světlem Tóra“ (Př 6,23), „Hospodinova Tóra je bezvadná, uspokojuje duši...“ (Ž 19,8). Nápisy určují knihu jako světlo Tóry a „knihu Tóry“, která „se neodchýlí od tvých úst“, v níž „hloubej dnem i nocí, abys hleděl konat vše tak, jak je v ní psáno“ (Joz 1,8).

Koruna Tóry – KETER TORA

Život strávený studiem Tóry a jejím dodržováním je záslužný, ale ještě záslužnější je Tóru vyučovat. Předávání tradice dalším

Obr. 17 Mikulov (okres Břeclav), židovský hřbitov, náhrobek Jaakova Pinchase Frankfurterera, 1833, detail

generacím je v židovské společnosti ceněno natolik, že učenci a vyučující zaujímali ve společnosti mimořádné postavení. V několika případech je jejich činnost a předávání Tóry zachycena na náhrobkách symbolem korun, popsaným jako koruna Tóry nebo zkratkou *KT* – *keter tora*. Symbol *keter tora* byl velmi rozšířený v interiéru synagog, zejména na textilních oponách a ve výzdobě svatostánku.

Většina dochovaných náhrobků je soustředěna na Moravě a pochází z 19. století.

Dosud nejstarší doložený náhrobek se symbolem *keter tora* na našem území náleží rabínu Hilelovi Enochovi Pollakovi z Ivančic (1809). Podnětem k rozšířenějšímu užítí se stal zřejmě náhrobek moravského vrchního zemského rabína Mordechaje Beneta (1829), po něm následovaly náhrobky v Mikulově (Jaakov Pinchas Frankfurter, 1833, obr. 17, Moše Avraham Tritsch, 1838; Šemuel Zilz, 1859, obr. 18), v Moravském Krumlově (Josef Glüksmann, 1835) a další. Motiv *keter tora* se také hojně vyskytuje na náhrobkách sousedního Polska.

Koruna Tóry je jednou ze čtyř druhů korun zmiňovaných v textu Talmudu. Jednotlivé koruny nevytvořily konkrétní výtvarné podoby, kterými by se vzájemně odlišily, a vysvětlení je obsaženo pouze v jejich nápisích. Koruny mohly být i kombinovány: nápis na náhrobku Barucha Teomina Fränkela v Lipníku nad Bečvou (1828, rekonstruován 1991–1992) sděluje, že zobrazená koruna v sobě zahrnuje korunu Tóry a korunu dobrého jména. Nápis náhrobku označuje rabína kromě jiného jako člena spolku pro studium Tóry a informuje, že z jeho žáků vzešli učitelé nauk Tóry. Význam Tóry v jeho životě umocňuje skutečnost, že toto slovo je na jeho náhrobku zmíněno desetkrát.

Úcta k Tóře a upozornění na dodržování jejích pravidel jsou jedním z významných témat výzdoby historických židovských náhrobků, která reflektují specifický a oddělený svět judaismu, v němž Tóra tvoří předpoklad pro duchovní rozměr bytí. Způsob uvažování, hodnocení situací a priorit, které

vycházejí z Tóry, se významně odrážejí i ve výtvarné podobě náhrobků. Rozličná výtvarná vyjádření Tóry vyznačují obdobný obsah: pohřbený byl ve svém životě pevně zakotven v řádu judaismu a snažil se žít podle přikázání, která mu Bůh předal v Tóře – „Kdo má Tóru svého Boha v srdci, jeho kroky neuklouznou.“ (Ž 37,31).

► Text a foto Iva Steinová

Obr. 18 Mikulov (okres Břeclav), židovský hřbitov, náhrobek rabína Šemuela Zilze, 1859, detail